

Баляс І., аспірантка кафедри історії України, Інститут історичної освіти Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Україна, м. Київ

Громадянська позиція православного духовенства Волині в 30–ті роки XIX ст.

Проаналізовано громадянську позицію православного духовенства Волинської губернії в період піднесення польського національно–визвольного руху в 30–ті роки XIX ст. Відзначається, що більшість священиків, зокрема, вищі ієрархи церкви, зайняли проурядову позицію, всіляко допомагаючи місцевій владі у придушенні повстання. Проте, православний клір не був повністю монолітним у цьому відношенні. На Волині навіть були випадки допомоги православними священиками польських повстанців.

Ключові слова: православне духовенство, царський уряд, польське повстання 1830–31 рр., Волинська губернія.

Баляс І., аспірантка кафедры истории Украины, Институт исторического образования Национальный педагогический университет им. М.П. Драгоманова, Украина, г. Киев

Гражданская позиция православного духовенства Волыни в 30-е годы XIX в.

Проанализировано гражданскую позицию православного духовенства Волынской губернии в период активизации Польского национально–освободительного движения в 30–е годы XIX в. Отмечается, что большинство священников, в частности высшие иерархи церкви, поддержали правительство, всячески помогая местной власти в подавлении восстания. Однако, православный клир не был полностью монолитным в этом отношении. На Волыни даже были случаи помощи православными священниками польским мятежникам.

Ключевые слова: православное духовенство, царское правительство, польское восстание 1830–31 гг., Волынская губерния.

Balyas I., graduate student of history Ukraine NPU M.P. Drahomanova, Ukraine, Kiev

Civic Position of the Orthodox clergy of Volyn in the 30–ies of the XIX century

Analyzed civil position Orthodox clergy of Volyn province during the rise of the Polish national liberation movement in the 30s of the XIX century. It is noted that most of the priests, including senior hierarchs of the church have taken pro-government stance, strongly help the local authorities in suppressing the uprising. Largely socio-political role of the Orthodox clergy was determined personal beliefs. Therefore, the support of local authorities in suppressing the revolt was a deliberate action of the clergy. However, the Orthodox clergy was not completely monolithic in this regard. In Volyn even been cases of assistance Orthodox priests Polish insurgents.

Keywords: *Orthodox clergy, royal government, the Polish uprising of 1830–31 biennium, Volyn province.*

Після третього поділу Речі Посполитої Волинь остаточно увійшла до складу Російської імперії. На початковому етапі утворення на цій території Волинської губернії головною метою всіх заходів влади була уніфікація краю під загальноімперський стандарт. Проте завдання це було доволі складним, оскільки саме на Волині особливо міцними були позиції польської шляхти, що заповзято намагалася відновити власну державу. Так, протягом 1830–1831 рр. зі зброєю в руках шляхтичі прагнули відродити Річ Посполиту. Православне духовенство, яке на початку XIX ст. стало репрезентом волі Російської держави, відігравало не останню роль в цих подіях. Повністю залежне від імперського уряду, православне священицтво активно допомагало місцевій владі у придушенні виступу польської шляхти. Така позиція православних священиків ще більш загострила конфлікт між ними та польським населенням краю.

Проблема втручання держави у внутрішні справи церкви залишається актуальною і на сьогодні. Суспільно–політична ситуація на Волині в 30–х роках XIX ст. яскраво ілюструє, які наслідки може мати співпраця священиків з урядом. Тому важливо проаналізувати цей досвід минулих поколінь для того щоб не допустити повторення подібного стану в майбутньому.

Метою даної статті є з'ясування громадянської позиції волинського православного кліру в період піднесення польського національно–визвольного руху в 30–ті роки XIX ст. Для вивчення зазначеної проблеми автором опрацьовано й залучено архівні документи, матеріали періодики та наукові розвідки, зокрема монографії П.Батюшкова, С.Жилюка, Ю.Хитровської. Сучасники даних подій не акцентували увагу саме на діяльності православного духовенства. На нашу думку, така позиція науковців пов'язана з тим, що більшість православних священиків відстоювали позиції офіційної влади. Так, російський історик П.Батюшков наголошував на тому, що частина дрібної волинської шляхти підтримала повстання 1830–31 рр., але позиція православного духовенства взагалі не розглядалася [1,с.292]. Сучасні історики є більш об'єктивними у висвітленні даного питання. С.Жилюк стверджує, що роль православного духовенства була неоднозначною. Частина отців співпрацювала з місцевою владою, але деякі священики навіть підтримували повстанців [2,с.54]. Ю.Хитровська відзначає, що велика кількість правобережного православного кліру писала доноси на місцевих польських поміщиків [3,с.16]. Таким чином, деякі дослідники торкалися зазначеного питання. Проте, на сьогодні спеціальної розвідки, присвяченої громадянській позиції православних священиків під час польського виступу 1830–1831 рр., не існує.

Вищі ієрархи православної церкви категорично засудили виступ польської шляхти. На нашу думку, головною причиною такої поведінки очільників церкви було те, що їх задовольняв той захист, який надавала їм офіційна влада. Тому православна еліта активно сповіщала уряд про ситуацію в краї. Показовою в цей час є діяльність волинського єпископа Інокентія. Архівні

джерела свідчать, що Інокентій постійно повідомляв російську адміністрацію про всі події, які траплялися в губернії [4;5]. Результатом співпраці лідерів православ'я з імперською адміністрацією стала розгалужена система інформаторів з середовища православного духовенства. Ієрархи заохочували, а іноді винагороджували подібну діяльність своїх підлеглих.

На думку автора, несправедливо було б заявляти, що всі православні священики допомагали уряду у придушенні повстання 1830–1831 рр. через власні прагматичні цілі. Значною мірою суспільно–політична позиція православного духовенства визначалася особистими переконаннями. Так, можна з впевненістю стверджувати, що частина служителів культу свято вірили в тріаду «Православ'я, самодержавство, народність». Ці священики були дітьми свого часу і віддано служили «батюшці–царю». Тому підтримка місцевої влади у придушенні повстання була свідомою дією служителів культу. Деякі з них були впевнені, що для всієї Волині буде краще, якщо вона буде частиною Російської імперії.

Вже після польського повстання, в 1833 р. єпископ Інокентій запропонував нагородити священиків, які «зробили під час бунту особливі послуги уряду, відкриттям злочинних замислів поляків» [5,арк.4]. В документі ієрарх називає значну кількість православних душпастирів, що відзначились в цій справі. Справді, дуже часто відомості, отримані від священиків, мали велике значення для боротьби з повстанцями. Так, в 1831 р. у м. Домбровенці було знайдено склад гармат та зброї у піарському монастирі. Знахідку було зроблено завдяки повідомленню православного духівника О.Сеницького [6,арк.3]. Пізніше російський уряд нагородив священика. Таким чином, російська влада заохочувала православне духовенство до співпраці. Захоплені ідеєю єдиної і сильної держави, священики дуже часто не помічали, як самі перетворювалися на гвинтик у бюрократичній системі імперії.

Проте, не все православне духовенство одностайно симпатизувало імперській владі. Архівні джерела свідчать, що на Волині окремі представники православного кліру навіть підтримували польський національно–визвольний

рух. Зокрема, дослідник С.Жилюк наводить приклад, як священники сіл Долгого і Брань читали польську прокламацію селянам. Так, коли в 1831 р. була знайдена польська листівка невідомого походження священники Д.Пушаровський і Г.Чугалинський при всякій нагоді читали селянам прокламацію та пояснювали її зміст [2,с.54]. Показовою є реакція царського уряду на дії цих священників. За цей вчинок вони були виселені з місцевості, над ними було встановлено таємний нагляд і заборонено надавати треби, благословляти парафіян та взагалі носити рясу. Обох батюшок було позбавлено духовного сану. Після оголошення вироку Пушаровський втік за кордон, а Чугалинський просив місцеву владу про помилування. Проте, священника не врятував навіть наказ про амністію 4 червня 1831 р. [7,арк.38]. Це свідчить про те, що російська влада не допускала будь-яких проявів вільнодумства серед православного кліру. Проте, сприяння православного кліру польському виступу 1830–1831 рр. була явищем винятковим. Переважна більшість православного духовенства була не лише лояльною до російської влади, а й всіляко підтримувала її позиції. Таким чином, можна стверджувати, що православний клір не був повністю одностайним у своїй громадянській позиції. Маємо факти поодиноких виступів священників проти самодержавного режиму.

Після повстання офіційна влада ще більш посилює тиск на священників. Так, 18 серпня 1833 р. єпископ Інокентій отримав таємне розпорядження волинського генерал-губернатора. Згідно з даним документом єпископ повинен був «спостерігати, і коли від вірного престолу греко-російського духовенства надійдуть свідчення про неправомірні вчинки або наміри поміщиків чи інших осіб, сповістити про це поліцію» [8,арк.10]. В свою чергу в ході слідства за подібними справами представники влади ні в якому разі не повинні були «не виявляти і навіть здогадки відхиляти про те, що інформація отримана від духовної особи» [8,арк.10]. Порушників цієї інструкції чекало суворе покарання. В березні 1834 р. сам Інокентій видав секретне розпорядження, згідно з яким православні священники мали збирати інформацію про неблагонадійних осіб. Парафіяльні священники повинні були терміново

повідомляти єпископа про приїзд в їхню місцевість підозрілих осіб [9,с.330]. Таким чином, з допомогою церкви російська влада прагнула повністю контролювати суспільно–політичну ситуацію на Волині.

Побоюючись нового піднесення польського національно–визвольного руху православний клір особливо уважно ставився до будь–яких дій місцевої шляхти. Зокрема, в 1833 р. єпископ Інокентій доводив до відома влади, що в м. Бердичеві на Успенському ярмарку польські поміщики придбали багато коней та сідел. Також увагу єпископа привернула закупівля ними великої кількості білих картузів, які були забороненими у Варшаві, оскільки позначали польських яacobінців. Крім того, поміщики розпускали чутки, що Варшава захоплена французами, а 5 тис. російських офіцерів везуть в госпіталі; що покійний цесаревич насправді живий та інше [10,арк.12]. Схоже донесення російська адміністрація отримала від єпископа в 1834 р. Так, Інокентій повідомляв, що місцевий вчитель Пенчковський закликав волинську шляхту до повстання проти Росії та імператора [4,арк.5].

Приклад православної еліти наслідували і рядові священики. Так, парафіяльний священик В.Постольський з с. Великий Жеребок Староконстянтинівського повіту повідомляв владу про переписку і зв'язки поміщика цього села зі своїм братом, який брав участь у польському повстанні та проживав на Галичині [11,арк.8]. Батюшка П.Бродський доводив до відома місцевої адміністрації, що поміщики Дубенського і Луцького повітів вороже ставилися до царського уряду. Так, за свідченнями Бродського на території Дубенського повіту проживав колишній засідатель земського суду Л.Мальчевський, який брав участь у польському виступі 1830–1831 рр. Незважаючи на заборону перебувати на території губернії, шляхтич мешкав у свого брата – поміщика с. Рогозна, який обурливо висловлювався на адресу російської влади. Також до повіту повернувся учасник польського повстання шляхтич В.Рибчинський. Коли свідчення, отримані від священика, було перевірено, то виявилось, що В.Рибчинського було амністовано і він мав повне право перебувати в даній місцевості. Щодо Л.Мальчевського ніяких доказів

перебування його в повіті знайдено не було [12,арк.6]. Священик Ясинський с. Ярославич Дубенського повіту сповіщав про розмову між волосним писарем Янковським і старшиною Шліхте. В діалозі мова йшла про відновлення Польської держави і в зв'язку з цим необхідність знайти вчителя польської мови для дітей селян [13,арк.10]. Отже, використовуючи неприязнь між православними священиками та польськими поміщиками, офіційна влада отримувала від служителів культу всю необхідну інформацію про настрої поляків у регіоні.

Справді, протистояння між волинськими шляхтичами та представниками офіційного віросповідання на Волині мало глибоке коріння. Перша причина цього явища була очевидною, оскільки поляки традиційно були католиками, а православ'я та латинська віра не дуже добре вживалися на одній території. По-друге, польські поміщики були великими землевласниками, що однозначно викликало заздрість недостатньо матеріально забезпеченого православного кліру на початку XIX ст. Крім цього, волинські шляхтичі пам'ятали проурядову позицію православних священиків в період польського повстання 1830–1831 рр. Волинський єпископ Інокентій у своєму відношенні від 6 серпня 1833 р. звертав увагу місцевої влади на переслідування польськими поміщиками батюшок. Зокрема, ієрарх стверджує, що деякі поляки «отримували свідчення про осіб, які на них доносили і навіть знали про суть цих повідомлень» [5,арк.6]. Після цього, внаслідок помсти повстанців, донощики змушені були покинути власні господарства та цю місцевість і перейти в інші, віддалені парафії. Деякі священики переходили у воєнне духовенство.

У своєму зверненні Інокентій скаржився, що через страх розплати православні духівники перестали інформувати його про ситуацію в краї. Внаслідок цього єпископ за останні 3 місяці отримав всього 3 чи 2 донесення. Також невдоволення ієрарха викликала позиція місцевої адміністрації, «яка не звертала належної уваги на старанність православного духовенства в такій важливій справі» [5,арк.6]. Таким чином, не маючи повного контролю над ситуацією в краї в період піднесення польського національно–визвольного

руху, офіційна влада заохочувала православне духовенство доносити про ситуацію на Волині. Але з помстою поляків православні священики залишилися сам на сам. Це й не дивно, тому що після повстання імперський уряд не хотів категорично налаштовувати проти себе польську шляхту.

Отже, в період піднесення польського національно-визвольного руху 30-х років XIX ст. волинське православне духовенство проілюструвало власну громадську позицію. Більшість священиків, зокрема вищі ієрархи церкви, зайняли проурядову позицію, всіляко допомагаючи місцевій владі у придушенні повстання. Проте, деякі священнослужителі сприяли польським бунтівникам. Можливо, однією з причин цього був постійний тиск з боку російської держави на православне духовенство.

Список використаних джерел

1. Батюшков П.М. Волинь. Історичні долі південно-західного краю. – Дніпропетровськ: Січ, 2004. – 424 с.
2. Жилюк С., Бойко Б. Релігійна політика царизму на Волині (1793–1917 рр.). – Острог, 2010. – 228 с.
3. Хитровська Ю.В. Громадянсько-політична позиція духовенства Правобережної України наприкінці XVIII – середині XIX ст.: автореф. дис...канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди. – К., 2001. – 19 с.
4. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК). – Ф.442. – Оп.783. – Спр.129.
5. Там само. – Оп.783. – Спр.195.
6. Там само. – Оп.783. – Спр.252.
7. Там само. – Оп.1. – Спр.144.
8. Там само. – Оп.783. – Спр.189.
9. Крижанівський О.П., Плохій С.М. Історія церкви та релігійної думки в Україні. – К.: Либідь, 1994. – Кн.3. – 336 с.
10. ЦДІАК. – Ф.442. – Оп.783. – Спр.227.
11. Там само. – Оп.792а. – Спр.137.

12. Там само. – Оп.783. – Спр.309.

13. Там само. – Оп.811. – Спр.247.